

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

СТУПАК Оксана Юріївна

УДК 316.621-053.6:061.2

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Слов'янськ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Державному вищому навчальному закладі „Донбаський державний педагогічний університет” (м. Слов’янськ), Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Омельченко Світлана Олександрівна,
Державний вищий навчальний заклад
„Донбаський державний педагогічний
університет” (м. Слов’янськ), ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Петришин Людмила Йосипівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри соціальної роботи,
спеціальної освіти і менеджменту
соціокультурної діяльності;

доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Державний заклад „Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка” (м. Старобільськ),
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Чернуха Надія Миколаївна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, професор кафедри
соціальної реабілітації та соціальної
педагогіки.

Захист дисертації відбудеться „25” лютого 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 12.112.01 у Державному вищому навчальному закладі „Донбаський державний педагогічний університет” за адресою: 84116, Донецька область, м. Слов’янськ, вул. Г. Батюка, 19, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті
<http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/spetsializovana-vchena-rada-d-1211201/providomlennia> та в бібліотеці Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет” за адресою: 84116, Донецька область, м. Слов’янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Автореферат розіслано „25” січня 2021 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. М. Курінна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Молода людина як учасник соціальних процесів проходить стадію активної соціалізації, засвоює освітні, професійні, культурні та інші соціальні функції. У цьому руслі формування соціальної активності молоді сприяє становленню світогляду як системи знань і переконань, власної позиції, взаємодії з навколишнім світом. При цьому процес соціальної діяльності характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовним наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях.

Наразі молодь перебуває на стадії формування ставлення до можливих шляхів впливу на владу, пошуку найбільш ефективних методів реалізації своїх уявлень про бажане майбутнє у своїй країні. Події, що розпочалися 2014 року, запустили процес включення жителів України в політичне життя суспільства. Підтримуючи й приймаючи ті чи ті політичні ідеї, молодь сприяє формуванню та реалізації певних соціально-політичних інтересів, що забезпечують гармонійне функціонування, відтворення політичної системи й водночас мають інноваційний характер. У сучасних умовах процесу становлення України як демократичної держави, орієнтації на розвиток суспільної й політичної сфер життя за європейськими стандартами варіанти включення різних груп молоді до сфери суспільно-політичних відносин значно розширилися.

Водночас вимоги ХХІ століття до формування демократичного, високорозвиненого європейського суспільства сприяють активізації інститутів громадянського суспільства як ефективних платформ, що акумулюють механізми формування свідомої, відповідальної, самостійної спільноти. Серед чисельної низки таких інститутів на найбільшу увагу заслуговують ті, що безпосередньо здійснюють вплив на молодь, мають потенціал активного залучення її до своєї діяльності, а також впливу на становлення й розвиток соціальної активності. Саме такими можна вважати: громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу інституалізації громадянського суспільства в студіях таких учених, як: Т. Андрійчук, Т. Андрусак, А. Арато, В. Барабаш, В. Басараб, О. Бень, М. Головатий, Г. Зеленько, В. Зимогляд, М. Іванюк, О. Кавилін, М. Кармазіна, В. Корнієнко, Дж. Л. Коен, П. Любченко, О. Михайловська, В. Новак, В. Пашенко, В. Яблонський та ін.

Істотний внесок у методологію соціальної роботи зроблено науковцями щодо розвитку соціальної активності молоді (Є. Ануфрієв, Г. Ареф'єва, М. Андреева, О. Борисова, Є. Баришников, О. Бахаровська, О. Безпалько, О. Ганич, С. Грабовська, О. Іванов, Н. Клімкіна, Л. Конвісарєва, В. Косовець, І. Ларіонова, Т. Мальковська, Р. Монарьов, В. Мордкович, Н. Морова, Н. Наркевич, О. Нісман, В. Панок, Н. Пилипчевська, А. Сапріянчук, Г. Сухобська, О. Тельна, З. Тепсаєва, С. Тетерський, С. Чернета, В. Хайкін, О. Харланова, О. Якуба та ін.), впливу активної діяльності молоді на її соціалізацію (Г. Белицька, О. Белінська, Ж. Володченко, О. Волохов, Л. Гордієнко, Н. Заверико, С. Іваненков,

Н. Лавриченко, М. Лукашевич, О. Панагушина, П. Плотніков, С. Савченко, Р. Свиридон, С. Сечка, Т. Стефаненко, Ю. Філіппов, С. Харченко та ін.).

Констатовано, що для вирішення практичних завдань, пов'язаних із формуванням соціальної активності молоді, накопичено достатній науковий доробок. Здебільшого вивчаються громадські, дитячі, молодіжні організації як окремі елементи інститутів громадянського суспільства (ІГС), проте узагальнювальне поняття інститутів громадянського суспільства з погляду їхнього впливу на розвиток соціальної активності молоді не було в центрі уваги спеціальних педагогічних розвідок, оскільки ці інститути аналізувалися переважно як предмет політичних та юридичних студій. Тому актуальними залишаються питання розробки системи, зокрема змісту, структури, компонентів, показників, технології та умов формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Проаналізовано зміст нормативно-правових документів, що визначають засади створення та гарантії діяльності інститутів громадянського суспільства (Закони України „Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.), „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” (1997 р.), „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1997 р.), „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (1999 р.), „Про органи самоорганізації населення” (2001 р.), „Про громадські об'єднання” (2012 р.), „Про благодійну діяльність та благодійні організації” (2013 р.), „Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності” (2013 р.), „Про асоціації органів місцевого самоврядування” (2009 р.) та інші акти законодавства), а також Закони України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1993 р.), „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2009 р.) та ін. Продемонстровано, що державні гарантії формують надійне підґрунтя для ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді та імплементації нових форм соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Аналіз теорії та практики формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства засвідчив наявність таких *суперечностей* між:

- запитами громадянського суспільства на самостійну, свідому, відповідальну, з високим рівнем соціальної активності спільноту молоді та недостатністю розробленості системи формування соціальної активності молоді;

- необхідністю цілеспрямованого формування соціальної активності молоді та відсутністю цілісної організації цього процесу в інститутах громадянського суспільства;

- потенціалом інститутів громадянського суспільства (ресурси, технології, форми, методи) щодо формування соціальної активності молоді та недостатнім рівнем участі молоді в їхній діяльності;

- змістом проектної, просвітницької, громадської, волонтерської діяльності громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів та відсутністю конструктивної співпраці між ними на шляху формування соціальної активності молоді під час використання методів, засобів роботи з молоддю в процесі діяльності в названих інститутах громадянського суспільства.

Зафіксовано, що теоретико-методологічне вирішення проблеми формування соціальної активності молоді передбачає поступове залучення її до діяльності інститутів громадянського суспільства, формування системи знань щодо громадсько-політичного державного устрою, набуття безпосереднього досвіду планування та організації громадської діяльності, спрямованої на вирішення локальних проблем суспільства. Актуальність та недостатня науково-теоретична і практична розробленість окреслених питань зумовили вибір теми дослідження: „**Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” „Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення” (державний реєстраційний номер 0115U003305).

Тему затверджено Вченою радою ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (протокол № 7 від 23.02.2017 р.) та в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28.03.2017 р.)

Об'єкт дослідження – процес формування соціальної активності молоді.

Предмет дослідження – система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Для досягнення поставленої мети вирішено основні **завдання дослідження**:

1. Визначити підходи до розуміння молоді як соціально-демографічної групи.
2. З'ясувати структурно-компонентний склад соціальної активності молоді.
3. Схарактеризувати інститути громадянського суспільства.
4. Обґрунтувати структуру формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.
5. Розкрити концептуальні засади системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.
6. Розробити та обґрунтувати систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.
7. Визначити критерії та показники соціальної активності молоді, рівні її сформованості.
8. Експериментально перевірити ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Концепція роботи узгоджується з провідними положеннями теорії та практики соціальної роботи, визначається в міждисциплінарному характері дослідження відносин людини та соціуму та передбачає оптимізацію діяльності громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів із урахуванням особливостей роботи з молоддю та відображає теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Концепція формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства ґрунтується на основі трьох концептів: методологічному, теоретико-змістовному, технологічному.

Методологічний концепт включає філософські положення теорії наукового пізнання щодо активної ролі особистості в діяльності та розвитку суспільства; загальнонаукові підходи до формування особистості; концепції розвитку громадянського суспільства.

Методологічною основою дослідження визначено такі рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний. На філософському рівні – положення теорії пізнання; філософські ідеї щодо формування соціальної активності молоді, інституалізації громадянського суспільстві; на рівні загальнонаукової методології – наукові положення педагогічної науки щодо формування соціальної активності молоді; сучасні концепції діяльності інститутів громадянського суспільства; на рівні конкретно-наукової методології – теоретичні положення щодо змісту формування соціальної активності молоді; системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, контекстний, синергетичний методологічні підходи до формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; на технологічному рівні – форми та методи, що використовують для дослідження процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Теоретико-змістовний концепт охоплює наукові положення, що ґрунтуються на: основних положеннях філософії, психології та педагогіки щодо специфіки людської діяльності (Л. Буєва, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Л. Ніколов, Е. Юдін та ін.); філософські ідеї саморозвитку особистості (І. Донцов, Б. Додонова, І. Кант, Г. Тульчинський та ін.); положеннях загальної теорії системного підходу (В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. Каган, В. Краєвський, Т. Парсонс, І. Пригожин, В. Сагатовський, В. Садовський та ін.); концепціях особливостей соціалізації та соціального формування особистості (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, І. Липський, Л. Мардахаєв, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Омельченко, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін.).

Технологічний концепт передбачає розробку системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; упровадження цієї системи в діяльність громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів; експериментальну перевірку системи з використанням розроблених заходів і проєктів.

Концептуальними положеннями побудови системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є розуміння соціальної активності як інтегрованої особистісної діяльності людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства; залежність від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів; зв'язок усіх компонентів системи через спільну мету та структурний взаємозв'язок; урахування вікових, індивідуально-

психологічних особливостей і потреб молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем; урахування особливостей діяльності ІГС і тенденцій молодіжного середовища.

Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає застосування форм і методів соціально-педагогічної роботи з молоддю, які містять відповідне наповнення з урахуванням особливостей молоді та обраним ІГС, системне бачення цілісного процесу та результату формування соціальної активності, на різних етапах якого формуються та вдосконалюються вміння, навички громадської діяльності молоді.

Теорія та практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як цілісна система базується на основі положень щодо єдності загального, особливого й індивідуального: вона передбачає участь молодої людини в різноплановій активності; громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди визначають діяльність за такими напрямками, як проєктна, громадсько-політична, освітньо-наукова, волонтерсько-благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика; розкриває залежність змісту діяльності ІГС від сформованого рівня соціальної активності молоді.

Реалізація концепції спрямована на якісні зміни в теорії та практиці формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, а також на розвиток та інноваційне оновлення теоретико-методичних засад формування соціальної активності.

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс методів: *теоретичні*: узагальнення та осмислення положень щодо соціальної активності молоді; аналіз наукових розвідок, історико-теоретичний аналіз соціологічних, нормативних документів, поточної документації інститутів громадянського суспільства, статистичних даних з досліджуваної проблеми; порівняльно-історичний метод аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду діяльності інститутів громадянського суспільства, що дає змогу виявити етапи розвитку та тенденції становлення інститутів громадянського суспільства; теоретичне узагальнення та систематизація наукових розробок щодо методологічного аналізу соціальної активності молоді з метою виявлення її особливостей; *емпіричні*, спрямовані на вивчення досліджуваного явища: бесіди з соціальними працівниками, керівниками та членами громадських організацій, молодіжних центрів, рад, благодійних фондів; анкетування, тестування молодих осіб віком від 14 до 35 років з числа здобувачів середньої, професійно-технічної, вищої освіти, молоді, яка працює, та безробітної; спостереження за діяльністю досліджуваних інститутів громадянського суспільства; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) проведено для запровадження та перевірки ефективності системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; *методи математичної статистики* використано для обробки отриманих результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді та зіставлення результатів на різних етапах дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* теоретично обґрунтовано та розроблено систему формування

соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що містить цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовно-процесуальний, середовищний компоненти та передбачає поетапне впровадження на інформаційному, просвітницькому, діяльнісному етапах розроблених проєктів у практику інститутів громадянського суспільства на регіональному та локальному рівнях; розроблено концепцію дослідження теоретичних і методичних засад формування соціальної активності молоді як систему з використанням системного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, контекстного, синергетичного методологічних підходів з урахуванням потенціалу інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів); представлено технологію формування соціальної активності молоді з упровадження форм і методів роботи з молоддю відповідно до напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства;

– *уточнено* сутність поняття „соціальна активність молоді”, визначено її структуру з урахуванням взаємозв'язку мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів; напрями діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів, що сприяють формуванню соціальної активності молоді (проектна, освітньо-наукова, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна, дозвілєва діяльності, молодіжна політика);

– *набули подальшого розвитку* теоретико-методологічні чинники формування соціальної активності молоді; зміст, методи й форми соціально-педагогічної роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів): системи формування соціальної активності молоді; проєктів „Студентська республіка на Донеччині”, „Громадянська просвіта молоді на сході України”, „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону” в роботу з молоддю; пропозицій щодо спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів; пропозицій стосовно Стратегії молодіжної політики Донецької області.

Матеріали дисертації, монографії, навчального посібника можуть бути використані працівниками закладів вищої освіти в процесі підготовки майбутніх фахівців; соціальними педагогами і працівниками, практичними психологами, лідерами громадських, політичних організацій, керівниками молодіжних центрів та платформ, молодіжних рад для підвищення професійного рівня, удосконалення соціально-педагогічної роботи з молоддю на міському та регіональному рівнях.

Експериментальні матеріали впроваджено в практику роботи *громадських організацій* Донецької області: „Молодь Сходу України”, м. Слов'янськ (довідка № 68-20-110 від 07.04.2020 р.), „Слов'янський культурний центр «Задзеркалля»”, м. Слов'янськ (довідка № 12 від 06.04.2020 р.), „Твій формат”, с. Олексієво-Дружківка (довідка № 5.20 від 20.04.2020 р.), „Майстерня ідей”, м. Покровськ (довідка № 1/10/04/20 від 10.04.2020 р.); „Заходи”, м. Маріуполь (довідка № 10 від

13.04.2020 р.); *молодіжних центрів* Донецької області: „Платформа ініціатив «Теплиця»”, м. Слов’янськ (довідка № 8 від 24.04.2020 р.), структурного підрозділу Комунального закладу „Центр культури і довілля м. Слов’янська” молодіжного центру „Арт простір «Хеппі Хаб»” (довідка № 17 від 30.03.2020 р.), „Платформа ініціатив «Халва Хаб»”, м. Дружківка (довідка № 167-0420 від 15.04.2020 р.), Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр”, м. Краматорськ (довідка № 66 від 05.05.2020 р.), „Рух”, м. Мирноград (довідка № 1/5/20 від 12.05.2020 р.); *молодіжних рад* при виконавчому комітеті Слов’янської міської ради (довідка № 5 від 01.04.2020 р.) та Бахмутської міської ради Донецької області (довідка № 20/16 від 30.05.2020 р.); *благодійного фонду*: Представництво „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні (довідка № 21/2020 від 28.05.2020 р.), а також ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (довідка № 68-20-614 від 07.10.2020 р.), Управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької обласної державної адміністрації (довідка № 219/01-12/0334-20 від 29.05.2020 р.).

Особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві, полягає у: визначенні впливу соціальних інститутів (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів, молодіжних громадських рад) на формування активної громадянської позиції молоді [2]; дослідженні умов для реалізації можливості студентства, використання потенціалу громадських об’єднань у процесі управління освітнім закладом [3]; аналізі ролі студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді [4]; характеристиці сучасного стану української молоді, висвітленні теоретичних аспектів різновидів молодіжних громадських об’єднань, наведенні прикладів реально діючих молодіжних центрів та громадських організацій, а також моделі участі молоді в розвитку своїх громад [25]; визначенні основних напрямів міжнародного наукового співробітництва закладів вищої освіти [30].

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації представлено в доповідях на наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях різних рівнів:

Міжнародних – „Актуальні прикладні та практичні проблеми психолого-педагогічної науки” (Бердянськ, 2017), VI Sympozjum naukowemu „Ukraina-Polska – Wspolpraca syneretyczna” (Святогірськ, 2018), „Economic and social-focused issues of modern world” (Братислава, Словаччина, 2019), „Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах” (Харків, 2019), „Культура в ідеалотворенні особистості” (Київ, Сєверодонецьк, 2020), „Залучення патріотично активної молоді до розвитку громадянського суспільства як чинник соціальної безпеки України” (Миколаїв, 2020), International Social Work Days „Promotion of the importance of human relationships” (Ерфрут, Німеччина, 2020);

Всеукраїнських – „Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики” (Київ, 2017), „Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі” (Харків, 2019), „Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи (Умань, 2019), „Перспективні напрямки сучасної науки та освіти” (Слов’янськ, 2016 – 2019), парламентські слухання на тему „Ціннісні орієнтації сучасної молоді” у Верховній

Раді України (Київ, 2016).

Основні положення дисертації обговорено й отримано позитивну оцінку на засіданнях кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи, а також Вченої ради ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (2017 – 2020 рр.).

З метою подальшої апробації навичок тренерської, менторської роботи в діяльності інститутів громадянського суспільства взято участь у Літній школі самоврядування „Розвиток громадянського суспільства в Україні: механізми взаємодії органів місцевого самоврядування та громадських організацій”, проведеного за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні (Святогірськ, 2016), конкурсі „Маєш ідею – створи свій проєкт” за підтримки міжнародного фонду Unicef (Слов’янськ, 2016), *тренінгах* „Ефективне управління проєктом”, що проводила Платформа ініціатив „Теплиця” (Слов’янськ, 2016), „Політики та процедури в діяльності неурядових організацій” за підтримки Європейського союзу (Краматорськ, 2017), „Мультиплікатор Eurodesk Україна”, організованого громадською спілкою „Національна молодіжна рада” (Святогірськ, 2019), „Управління командою” (Святогірськ, 2019). Узято участь у *Форумах* Мережі вільних місцевих політиків на тему „Освіта на муніципальному рівні: проблеми та можливості” (Харків, 2017) і „Молодіжна політика на регіональному та місцевому рівнях” (Миколаїв, 2017), організованих громадською організацією „Центр громадянських ініціатив”; пройдено *базовий тренінг* програми „Молодіжний працівник” від Міністерства молоді та спорту України (Харків, 2017), *тренінг для тренерів* „Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу” від Данської ради у справах біженців (2018), воркшоп „Моя справа. Розробка бізнес-плану” (Слов’янськ, 2018). Пройдено *дистанційні курси*: МООС „Essentials of youth policy”, організований у партнерстві між Європейською комісією та Радою Європи у сфері молоді (2019), „Комунікаційний курс” у межах програми Східноєвропейського партнерства культурних і креативних програм (2019), за освітньою програмою „Мистецтво бути тренером” від Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр” (2020). Узято участь у *навчальному візиті* до Польщі за програмою „Study tour to Poland” на тему „Роль громадських організацій у розвитку громадського життя молоді” (2019). Протягом роботи над дослідженням розроблено, скоординовано та реалізовано авторкою низку грантових проєктів, запроваджених за підтримки європейських і міжнародних партнерів.

Кандидатську дисертацію на тему „Формування управлінської культури майбутніх учителів у діяльності органів студентського самоврядування” було захищено у 2014 році в спеціалізованій раді із захисту дисертацій Д 29.053.03 у Державному закладі „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за спеціальністю 13.00.06 – теорія та методика управління освітою. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської не використовувались.

Публікації. Основні наукові положення дисертаційної роботи висвітлено в 35 публікаціях (із них 29 – одноосібні), зокрема: 3-х монографіях (1 – одноосібна, 2 – у співавторстві), 1 посібнику, 21 статті в наукових фахових виданнях України та інших держав (з яких 18 – у фахових виданнях України, 1 – у періодичному зарубіжному виданні, 2 – міжнародних виданнях, що входять до наукометричної бази Web of Science), 11 статтях і тезах доповідей в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (497 найменувань, з них 27 – іноземною мовою), 24 додатків на 146 сторінках. Робота містить 22 таблиці та 15 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 575 сторінок, із них основного тексту – 374 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність, значущість і стан розробленості обраної теми; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; представлено концепцію дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення дослідницької роботи; охарактеризовано особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію та впровадження одержаних результатів; подано інформацію про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – „**Теоретичні засади вивчення соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства**” – досліджено категорію молоді як соціально-демографічної групи; представлено особливості та структуру соціальної активності молоді, охарактеризовано інститути громадянського суспільства, а також виокремлено історичні етапи становлення й розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні.

Загальноприйнятою віковою межею поняття „молодь” у більшості європейських країн визначено від 13 – 14 до 29 – 30 років. У країнах Західної Європи вікові категорії дітей і молоді не розмежовані на законодавчому рівні: молоддю вважається все населення від народження до 25 років, що з одного боку, суттєво звужує категорію молоді, а з іншого – визначає більше спільних ознак та вподобань, це сприяє спільній координації молодіжного компонента в інститутах громадянського суспільства, об'єднуючи молодь старшого учнівського та студентського віку. Згідно із Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” молодь – це громадяни України віком від 14 до 35 років. Молодь як соціально-демографічна група населення має вікові, психологічні, соціальні особливості, що покладено в основу соціально-педагогічної роботи з молоддю. При цьому соціальні потреби (освіта, працевлаштування, самореалізація тощо) є каталізатором на шляху реалізації молодіжної політики за участю громадських організацій, служб і центрів у справах молоді.

Зазначено, що з позиції соціальної роботи молодь завжди була однією з важливих категорій, що потребує особливої уваги, ураховуючи вікові та індивідуальні особливості. Розглянуто наукові підходи до визначення поняття „молодь” у контексті соціальної роботи, що репрезентовано в студіях низки вітчизняних (О. Безрукова, І. Ільїнський, І. Кон, В. Лисовський, М. Харламов, С. Харченко та ін.) і зарубіжних (Л. Домінілі, Л. Наїкола, К. Мартанена, А. Масод, А. Ядов та ін.) дослідників.

Виокремлено основні характеристики реалізації соціально-педагогічної роботи з молоддю в суспільстві: включення різних категорій молоді до громадської діяльності; використання різноманітних форм і методів щодо вирішення проблем соціалізації із залученням державних та громадських установ чи організацій; взаємодія всіх соціальних інститутів на шляху до ефективного процесу соціалізації

молоді; урахування соціальних, психологічних, особистісних чинників розвитку особистості під час формування диференційованого підходу в роботі з молоддю.

З'ясовано, що досліджувана сфера соціальної роботи реалізується відповідно до основних напрямів державної молодіжної політики. Спочатку вона зводилася до різноманітного набору заходів, реалізованих з метою зняття соціальної напруженості в тій чи тій сфері, вирішення гострої та очевидної соціальної проблеми молоді. Поступово вектор державної молодіжної політики спрямувався на повноцінне залучення молоді до процесів прийняття рішень на локальному, міському, регіональному та державному рівнях, що супроводжувалось створенням молодіжних консультативно-дорадчих органів при державних органах виконавчої влади. На сьогодні це питання залишається актуальним, оскільки вагомими соціальними проблемами молоді щодо працевлаштування, забезпечення житлом, фінансової підтримки молодіжних ініціатив, формування здорового способу життя та інші не мають дієвої програми вирішення через недосконалість державних механізмів, брак фінансування, неефективність діяльності ІГС тощо.

Для визначення сутності понять, що становлять науковий контекст проблеми, опрацьовано філософські, психологічні, педагогічні джерела щодо сучасної соціально-педагогічної теорії та практики в контексті вивчення запозичених категорій соціальної роботи. Завдяки цьому проаналізовано поняття „соціалізація”, „соціальне виховання”, „соціальна діяльність”, „соціальне середовище”, „соціальна активність”, що становить теоретичну основу роботи як відправну точку процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Під час систематизації наукових підходів до соціальної активності виокремлено певні позиції науковців, що фокусуються на різних аспектах, проте не виключають один одного. Із *позиції особистісної змістовності* соціальну активність розглянуто як динамічну характеристику особистості, що реалізується в системі ціннісних орієнтацій людини з урахуванням виконання певних соціальних ролей у суспільстві (Є. Баришников, О. Бахаровська, Л. Кобильник, Л. Кобишева, М. Кожем'якін, В. Косовець, Т. Мальковська, В. Хайкін, Т. Хмурина, С. Чернета та ін.). Із *позиції способу діяльності* соціальну активність схарактеризовано як цілеспрямовану дію людини на здійснення соціальних змін (В. Агеев, О. Безпалько, Д. Фельдштейн, К. Ямкова та ін.). Із *позиції орієнтації на середовище* визначено соціальну активність як зв'язок особистості з оточенням, що визначає напрям та зміст, зумовлює результативність дій (В. Дегтерьов, М. Клімкіна, І. Крупнов, І. Ларіонова, Н. Морова, Н. Наркевич, Г. Сухобська та ін.).

Завдяки цьому уточнено, що наведені сутнісні характеристики поняття „соціальна активність” не вичерпують усіх аспектів термінологічних засад, проте слугують певними орієнтирами, що в руслі дослідження проблеми формування соціальної активності молоді дозволило визначити *соціальну активність* як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

На основі дефініційного аналізу схарактеризовано структуру соціальної активності молоді на рівні базових компонентів: *мотиваційно-ціннісного*

(зацікавленість молоді громадським, соціальним, політичним життям, сталі ціннісні орієнтації, прагнення до самоактуалізації, самореалізації в громадській, професійній діяльності тощо); *змістовно-когнітивного* (знання з основ громадської діяльності, політичного устрою, уміння будувати міжособистісні взаємини, самоорганізації, здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність), *соціально-діяльнісного* (уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання, комунікаційні та організаційні, самоорганізаційні здібності, готовність досягати результатів дій), *рефлексивно-оцінного* (уміння аналізувати, оцінювати процес і результат діяльності, самооцінка, саморозвиток, ступінь самореалізації в громадській діяльності).

За результатами аналізу наукових джерел (Т. Андрійчук, В. Барабаш, В. Басараб, О. Бень, Г. Зеленько, В. Зимогляд, М. Іванюк, О. Кавилін, М. Кармазіна, А. Колодій, О. Михайловська, В. Пащенко та ін.) здійснено осмислення процесу інституалізації громадянського суспільства. Завдяки цьому уточнено поняття „інститути громадянського суспільства” як громадські неприбуткові утворення, що об’єднують громадян, зокрема молодь, спільною метою щодо відстоювання своїх легітимних інтересів та прав, реалізації державної та молодіжної політики, вирішення актуальних проблем і запитів людей, підтримуючи конструктивну співпрацю між громадськістю та державними установами в процесі розбудови громадянського суспільства на демократичних засадах.

Акцентовано увагу на виокремленні серед інститутів громадянського суспільства ключових платформ для самореалізації, саморозвитку молоді, відпрацювання практичних навичок комунікації, взаємодії з державними установами, волонтерської діяльності тощо. Доведено, що важливе значення для процесу формування соціальної активності молоді відіграють: *громадські організації* – допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи її до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* – вирішують питання соціального становлення та розвитку молоді, організовують змістовне дозвілля молоді та її волонтерську діяльність; *молодіжні ради* – сприяють залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* – створюють придатне середовище для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади. Ці об’єднання є осередками формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше модифікуються, поширюючи свій вплив на культуру та спосіб життя, визначаючи свої ціннісні орієнтації суспільства.

Ретроспективний аналіз вітчизняної наукової літератури, історичних та нормативних джерел дозволив виділити *основні етапи* становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. *Перший етап* – „Зародження інститутів громадянського суспільства” (IX – XIX ст.) – характеризується трансформацією від церковної соціальної допомоги, князівського меценатства до культурно-просвітницької діяльності братств. *Другий етап* – „Організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства” (XIX – початок XX ст.) відзначається масовими громадськими та студентськими рухами, які контролюються державними органами та розвитком освітнього напрямку серед

благодійної діяльності. *Третій етап* – „Застій розвитку інститутів громадянського суспільства” (1919 – 1980 рр.) – характеризується припиненням меценатської діяльності за ідеологічними партійними орієнтирами молодіжного руху. *Четвертий етап* – „Первинна інституалізація” (1980 – 1991 рр.) – обумовлений розвитком громадських та неформальних об’єднань, розвитком політично незалежного молодіжного руху. *П’ятий етап* – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр.) – відзначений формуванням законодавчої бази ІГС, включенням молодіжного руху до політичного життя країни. *Шостий етап* – „Формування функційної дієздатності” (2004 – 2014 рр.) позначено впровадженням загальнодержавної підтримки програм молоді, молодіжних об’єднань та центрів, зростає рівень співпраці органів державної влади та громадськості. *Сьомий етап* – „Трансформаційний період” (з 2013 р. до сьогодні) характеризується впливом громадськості на суспільно-політичні перетворення.

Констатовано, що від зародження меценатської діяльності як передумови громадської активності крізь оптимізацію системи роботи, законодавчого врегулювання до формування функційної дієздатності інститутів громадянського суспільства продовжують створюватися мережі ефективних інструментів формування громадянської свідомості, соціальної активності молоді, з використанням системного підходу до застосування всіх ресурсних можливостей ІГС.

У другому розділі – **„Методологічний аналіз формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства”** – досліджено проблему формування соціальної активності молоді крізь призму наукових підходів; розглянуто європейський досвід діяльності інститутів громадянського суспільства; теоретично обґрунтовано методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

На основі узагальнення наукових розвідок фахівців (М. Андрєєва, О. Борисова, О. Іванов, Н. Клімкіна, Р. Монарьов, Н. Морова, Н. Наркевич, О. Нісман, П. Плотніков, О. Тельна, О. Шалбаєва, О. Якуба та ін.) осмислено широке коло підходів до формування соціальної активності молоді з урахуванням соціального середовища та суб’єктів соціальної роботи. Розкрито питання щодо необхідності вивчення позитивних і негативних чинників, що впливають на досліджуваний процес, беручи до уваги той факт, що молодь спроможна неупереджено визначати перспективні напрями діяльності різних інститутів громадянського суспільства.

До *негативних чинників*, що впливають на процес формування соціальної активності молоді, віднесено: залучення молоді до громадської діяльності виключно як глядачів, маніпулювання молоддю; авторитарне керівництво молодіжною роботою з боку молодіжних об’єднань, соціальних працівників, закладів освіти тощо; формальне залучення молоді до процесів прийняття рішень щодо планування молодіжної роботи.

Позитивними чинниками, що впливають на процес формування соціальної активності молоді, визначено: упровадження новітніх методів, технологій, інструментів роботи з молоддю, диференційний та індивідуальний підходи до їхнього використання; систематичне інформування молоді щодо волонтерської,

громадської діяльності з використанням соціальних мереж, ютуб-каналів, сайтів новин та інших інтернет-ресурсів; популяризація молодіжної роботи в різних інститутах громадянського суспільства, закладах освіти; поетапне та цілеспрямоване залучення молоді до відвідування заходів, волонтерської роботи, а згодом і участь у плануванні, реалізації громадянської активності.

Охарактеризовано структуру формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що наочно демонструє взаємозв'язок між методами соціально-педагогічної роботи з молоддю та сферами діяльності інститутів громадянського суспільства.

Залучення молоді до *проектної діяльності* стимулює інтерес до громадських, соціально важливих проєктів; формує усвідомлення цінностей та важливого значення в молодіжних проєктах; розвиває вміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлені сторони; формує досвід оцінки результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організації системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, аналіз роботи команди.

Участь молоді в *громадсько-політичній діяльності* ІГС сприяє: виявленню інтересу до політичних процесів та реформ у державних та громадських сферах; усвідомленню важливої участі молодіжних об'єднань у процесі державних змін; формуванню знань щодо особливостей функціонування ІГС та державних органів, напрямів діяльності ІГС, механізмів взаємодії з органами влади; розвитку вмінь та навичок налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження, використовувати засоби електронного врядування; набуттю досвіду аналізу досягнень у політичній та громадській діяльності, ефективності використання засобів електронного врядування, самооцінки компетенцій громадської активності.

Волонтерсько-благодійна діяльність ІГС забезпечує виявлення інтересу молоді до волонтерства, усвідомлення важливості благодійної діяльності в допомозі різним соціальним групам; формування знань про роботу волонтерів, напрями діяльності благодійних фондів, потреби соціальних груп; розвиток умінь та навичок виявляти толерантне ставлення до потреб різних соціальних груп, планувати та організувати благодійну чи волонтерську кампанію; визначення самооцінки рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналізу результатів діяльності волонтерів та благодійників.

Освітньо-наукова діяльність інститутів громадянського суспільства сприяє спрямованості на підвищення рівня знань у сфері громадської, соціальної діяльності, інтересу до заходів неформальної освіти для молоді; формуванню знань про молодіжні рухи, можливості для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах, способи розвитку особистісних якостей; розвиває вміння та навички самоосвіти, пошуку необхідних заходів неформальної освіти для молоді, самостійної організації освітніх кампаній; допомагає визначенню самооцінки рівня освітніх та професійних компетенцій, аналізу та моніторингу впливу освітніх заходів на молодь.

Дозвіллева діяльність як напрям роботи інститутів громадянського суспільства сприяє формуванню в молоді інтересу до культурних програм; набуттю знань щодо

засад планування культурних програм, заходів; напрацюванню вмій та навичок планувати, організовувати дозвіллеву діяльність; установленню самооцінки діяльності під час дозвілля.

Участь молоді в розвитку *молодіжної політики* в ІГС передбачає підвищення її інтересу до молодіжної політики, усвідомлення можливості вирішення соціально важливих проблем шляхом конструктивної співпраці з владою; формування знання з теорії молодіжної політики, механізмів участі молоді в процесі прийняття рішень, форм співпраці з владою, адвокації; розвиток умій та навичок побудови конструктивного діалогу з владою, виявлення актуальних соціальних проблем молоді та пошуку шляхів їх вирішення; аналіз результатів роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, самоаналіз впливу на вирішення проблем молоді, соціальних груп.

Проаналізовано європейський досвід молодіжної роботи, що показав різний ступінь залучення молоді до управлінських рішень, співпрацю з державною владою. На основі аналізу виділено європейські тенденції, актуальні для впровадження у вітчизняну соціально-педагогічну роботу з молоддю: підтримка волонтерського руху серед учнівської молоді через заохочувальні додаткові бали за волонтерство під час вступних іспитів до закладів вищої освіти, що приваблює молодь, стимулює в подальшому набувати волонтерського досвіду як здобувачів середньої, вищої, професійної освіти; співпраця між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, що здебільшого виступають і молодіжними центрами, зосереджуючи в собі освітню, громадську, соціально-педагогічну роботу з молоддю; делегування повноважень органів місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства щодо організації культурно-масової, дозвіллевої роботи з молоддю; підтримка розвитку малого підприємництва серед молоді через надання консультацій, менторської та фінансової підтримки; залучення молоді до процесів прийняття рішень на рівні громад через організацію відкритих зустрічей із депутатами, урядовцями, проведення стажування в муніципалітетах тощо; систематичне проведення регіональних молодіжних заходів на суспільно важливі теми з використанням різноманітних методів неформальної освіти, соціально-педагогічної роботи з молоддю; реалізація програм у регіонах, що сприяє зміцненню неформальної та інформальної освіти молоді; розширення мережі творчих просторів для молоді, молодіжних центрів для сприяння соціальній інтеграції та підтримка міжкультурної відкритості.

Обґрунтовано методологічні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства через низку підходів. *Системний підхід* (А. Авер'янов, В. Афанасьєв, В. Беспалько, І. Блауберг, О. Власенко, В. Докучаєва, М. Доннік, К. Іващенко, Т. Ільїна, О. Караман, Б. Кузьменко, Н. Кузьміна, Н. Отрощенко, Л. Петришин, В. Прошкін, С. Роман, Н. Самохіна, С. Харченко, Е. Юдін та ін.) як теоретико-методологічна основа дослідження зумовив можливість виділення системи формування соціальної активності молоді, розглядаючи її як комплексний складник у системі розвитку особистості. Система формування соціальної активності за системним підходом представлена сукупністю взаємозумовлених завдань: виявити базові елементи системи формування соціальної активності молоді в ІГС (мета, завдання, принципи, зміст, засоби, форми тощо);

розробити модель системи з теоретично зумовленими структурними компонентами; обґрунтувати функційну змістовність системи.

Використання особистісно зорієнтованого підходу (І. Бех, Л. Божович, О. Дубасенюк, Л. Качалова, С. Савченко та ін.) сприяло створенню в ІГС умов для повноцінного прояву й гармонійного розвитку всіх особистісних функцій молоді людини на шляху формування соціальної активності. Визначено, що до діяльності в громадських організаціях, молодіжних центрах, молодіжних радах, благодійних фондах молода людина залучається на добровільних засадах, висловлює свою життєву позицію, має різний ступінь активності залежно від безпосереднього залучення як глядача або власної ініціативи та реалізації соціально значущих заходів в ІГС. Необхідність урахування провідних положень названого методологічного підходу визначило спрямованість діяльності інститутів громадянського суспільства на становлення особистості молоді людини, розвиток її відповідальності, дієвості, соціальної активності.

Діяльнісний підхід (Б. Без'язикий, Г. Біляченко, Р. Зозуляк-Случик, М. Каган, Д. Леонт'єв, Т. Мартинюк, М. Опачко, Ф. Чмиленко та ін.) визначено залученням суб'єктів формування соціальної активності саме до дії в ІГС на різних рівнях: участь у громадських заходах, планування молодіжної активності, реалізація соціально значущих проєктів. Відзначено, що формування соціальної активності молоді відбувається через самостійну участь, саморозвиток, самоактуалізацію, засвоєння суб'єктом досвіду шляхом прийняття, осмислення напрямів діяльності, у яку він включений. Використання названого методологічного підходу сприяло виявленню чинників, що впливають на суб'єктність позиції молоді особи, розвиток соціальної активності під час її діяльності в інститутах громадянського суспільства.

Контекстний підхід (А. Вербицький, Ю. Калугін, О. Ковтун, О. Попова та ін.) зосереджено на практичності, імплементації отриманих знань під час освітнього процесу в контексті неформальної освіти, спрямованої на формування когнітивних знань, умінь, навичок молоді щодо громадсько-політичної обізнаності, соціальної компетентності тощо. Водночас визначено важливість застосування отриманих теоретичних знань під час практичної реалізації громадської діяльності в інститутах громадянського суспільства. Зафіксовано, що формат навчання, простір, умови, соціальне оточення, менторська підтримка та супровід отримання теоретичних знань в ІГС під час тренінгів, відкритих лекцій, воркшопів, семінарів створюють сприятливі умови для сприйняття та подальшого застосування інформації в освітній, громадській і професійній діяльності.

Синергетичний підхід (О. Вознюк, В. Загвязинський, А. Коломієць, А. Рідкодубська та ін.) характеризується домінуванням самоосвіти, самоорганізації, самоврядування та стимулювання молодих осіб до освітньої діяльності з метою саморозкриття й самовдосконалення в процесі співробітництва з іншими людьми та організаціями.

У третьому розділі – „**Обґрунтування системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства**” – представлено концептуальні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; на підставі системного підходу до формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства змодельовано

та обґрунтовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; репрезентовано змістовну характеристику компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Обґрунтовано застосування системного підходу до формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства через єдність положень загального, особливого та індивідуального. Визначено, що як загальне – діяльність в ІГС передбачає участь молоді людини в різноплановій активності; як особливе – діяльність громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів за такими напрямками, як проєктна, громадсько-політична, освітньо-наукова, волонтерсько-благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика; як індивідуальне – розкриває залежність змісту діяльності ІГС від сформованого рівня соціальної активності молоді. Наголошено на доцільності використання системного підходу на основі концептуальних положень досліджуваного явища.

Перше концептуальне положення обґрунтовано на розумінні соціальної активності як інтегрованої особистісної діяльності людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства. Відзначено, що останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім'ї, закладів освіти за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Водночас збільшується вагомість та авторитет громадських об'єднань, що особливо відчутно після 2014 р., зокрема громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад, що продовжують свій інтенсивний темп розвитку, реалізуючи соціально важливі проєкти, залучаючи молодь до своєї діяльності, формуючи політичну, громадянську та соціальну активності. Підкреслено, що ступінь розвитку соціальної активності в інститутах громадянського суспільства безпосередньо залежить від рівня участі молоді в діяльності ІГС.

Друге концептуальне положення зосереджено на тому, що процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів. Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй розрізняє такі сфери участі молоді: економічна участь стосується сфери зайнятості та роботи взагалі, пов'язана з економічним розвитком, подоланням бідності, покращенням економічної ситуації суспільства загалом, регіону або молодих людей, які виступають як група; політична участь охоплює сферу влади, врядування, соціальної політики, здійснення влади, вплив на розподіл ресурсів на різних рівнях; соціальна участь пов'язана із життям місцевої громади, місцевих завдань та проблем; культурна участь стосується різних форм мистецтва та творчості (візуальні мистецтва, музика, фільми, танці тощо).

Третє концептуальне положення визначає процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як систему, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком. Використання системного підходу в цьому контексті дозволило розглядати систему

формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на різних рівнях та ієрархічних зв'язках: макрорівні – держави загалом, мезорівні – регіону, до якого належить конкретний інститут громадянського суспільства, мікрорівні – конкретний ІГС (молодіжний центр, громадська організація, молодіжна рада, благодійний фонд).

Четверте концептуальне положення наголошує, що при організації діяльності інститутів громадянського суспільства слід урахувати вікові, індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, її взаємини з іншими та середовищем. Виокремлено особливості молоді віком від 14 до 35 років, що будуть ураховані під час розробки системи формування соціальної молоді в інститутах громадянського суспільства. Зосереджено увагу саме на напрямках діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад: потребі в набутті досвіду планування, організації, контролю, важливих під час професійної діяльності, що частково забезпечує проєктний напрям роботи інститутів громадянського суспільства; формуванні особистісного ставлення до соціальних, політичних, економічних змін у громаді та суспільстві, якому сприяє громадсько-політичний напрям діяльності ІГС; спрямованості на здобуття професійних навичок, зокрема гнучких, формуванню яких сприяють засоби неформальної освіти, що забезпечує освітньо-науковий напрям діяльності інститутів громадянського суспільства; наявності низки соціальних проблем (безробіття, шкідливі звички, відсутність житлових умов), у вирішенні яких допомагає волонтерсько-благодійний напрям діяльності ІГС; потребі в культурному дозвіллі, яке забезпечує дозвіллевий напрям діяльності інститутів громадянського суспільства; прагненні до покращення умов життєдіяльності та пошуку можливостей саморозвитку, що частково забезпечується молодіжною політикою як напрямом діяльності ІГС.

П'яте концептуальне положення окреслює зміст системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства через наповнення формами й методами соціально-педагогічної роботи з молоддю, ураховуючи особливості діяльності ІГС та тенденцій молодіжного середовища. На основі теоретичного та практичного досвіду виділено низку особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів): ресурсне забезпечення (розвинута інфраструктура, матеріально-технічне, методичне та дидактичне забезпечення, наявність кадрового складу); можливість участі в конкурсах грантів для неприбуткових організацій та реалізації молодіжних проєктів; інформаційна підтримка через сайти, соціальні мережі, що сприяє популяризації громадської діяльності; зв'язок із органами місцевого самоврядування, обласної адміністрації, державних установ; можливість набуття членами ІГС гнучких навичок, оволодіння техніками тренерства, фасилітації через співпрацю з неурядовими та міжнародними організаціями.

Застосування системного підходу дозволило визначити процес формування соціальної активності молоді як цілісну систему; сконструювати модель системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, виявити її складові компоненти та технологію її формування.

Спираючись на теоретичну та методологічну базу дослідження, визначено систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як цілісну сукупність процесів, що включає низку взаємопов'язаних і взаємозумовлених складників, зокрема мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми й методи роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства. Досліджувана система представлена чотирма компонентами: цільовим, суб'єкт-об'єктним, змістовно-процесуальним, середовищним (рис. 1).

Цільовий компонент визначено ключовим при розробці системи, оскільки він конкретизує мету, завдання та принципи формування соціальної активності молоді в ІГС. Саме визначення цих компонентів акумулює стратегічне бачення реалізації системи. *Мета* системи полягає у формуванні соціальної активності молоді віком від 14 до 35 років як особистісної інтегрованої якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів та рад). Мету реалізовано в комплексі з поставленими *завданнями* щодо формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: модернізація роботи інститутів громадянського суспільства компонентом роботи з молоддю; орієнтація молоді на залученість до діяльності інститутів громадянського суспільства; сталий розвиток соціальної активності молоді на різних етапах участі в діяльності інститутів громадянського суспільства; розробка стратегій і проєктів інститутів громадянського суспільства в молодіжному середовищі.

На шляху компетентнісного та цілісного опису цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства виокремлено низку спеціальних *принципів*: демократичності (доцільність спрямування системи на визначення цілей, завдань, форм і засобів діяльності ІГС адекватним інтересам, потребам молоді в сучасних умовах); самоорганізації і самореалізації (створення умов для творчості, прояву активності, реалізації інтересів молоді); особливостей і потреб інститутів громадянського суспільства (урахування специфіки змісту та напрямів діяльності ІГС, потреб громади, регіональних особливостей, що в комплексі здійснюють вплив на виокремлення форм і засобів формування соціальної активності молоді); оптимального поєднання різних форм і видів діяльності (залучення молоді до різноманітних видів діяльності ІГС, індивідуальних і групових форм роботи); добровільної участі (вільне обрання, здійснення, розгалуження дозвілєвої діяльності в ІГС, вільного вибору діяльності, зміни діяльності, самоцінності діяльності); гармонізації соціального розвитку (створення сприятливих умов для набуття різних форм та рівнів соціальності молоді); крос-секторальності в діяльності ІГС (урахування поширення молодіжного середовища на різні сектори та сфери суспільства (освіта, соціальний захист, екологічна, фізичної культура та спорт тощо)).

Системна організація соціально-педагогічної роботи в межах експериментального дослідження сприяла обов'язковому, цілеспрямованому впливу на об'єкт і суб'єкт з метою формування соціальної активності молоді та досягнення мети системи загалом.

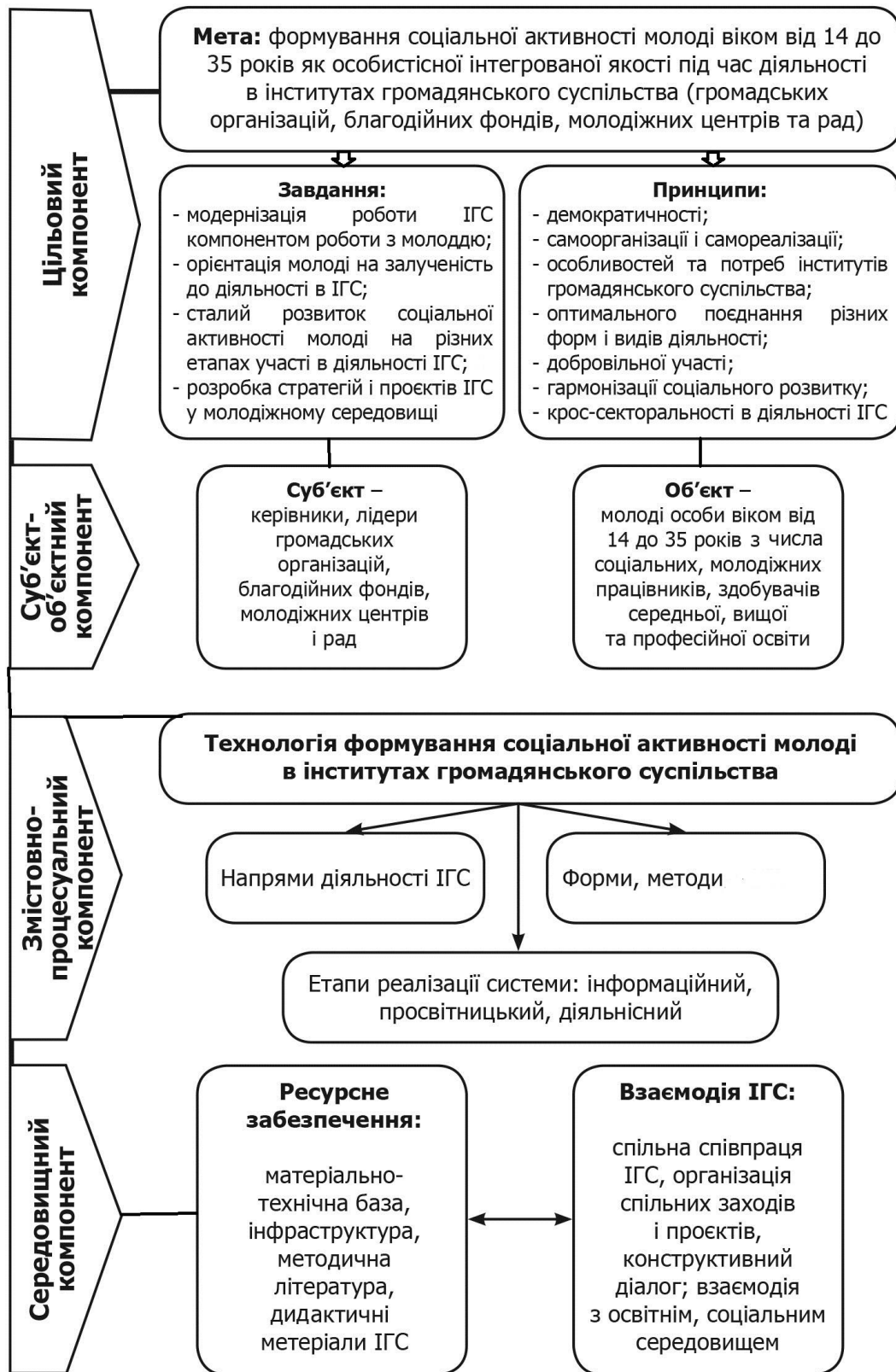

Рис. 1. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Акцентовано увагу, що ключовим елементом ефективності цього компонента слугує взаємозв'язок та співпраця між інститутами громадянського суспільства, оскільки співпрацю між об'єднаннями визначено як надійний фундамент для самореалізації молоді, участі в кількох різних інститутах, у їхніх спільних проєктах. Так, молодь, що є членами молодіжних рад, також може бути членом громадських організацій, волонтером благодійних фондів та молодіжних центрів. Молодіжне середовище об'єднує досліджувані інститути в напрямі соціально-педагогічної роботи з молоддю, і цей факт ураховано під час вибору змісту, форм і методів діяльності ІГС.

Змістовно-процесуальний компонент системи відображено через технологію формування соціальної активності молоді з урахуванням основних напрямів діяльності ІГС, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молоддю. *Мета* запропонованої технології: запровадження форм і методів роботи з молоддю в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні ради і центри) для формування соціальної активності молоді. Реалізацію названої мети конкретизовано в таких *завданнях*: створення сприятливих умов для мотивації молоді щодо сталої, систематичної участі в діяльності ІГС; забезпечення оволодіння молодими людьми системою знань та досвіду діяльності ІГС; формування свідомої громадсько-політичної компетентності молоді.

Відповідно до *технології* формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства охарактеризовано форми й методи соціально-педагогічної роботи з молоддю згідно з напрямками діяльності інститутів громадянського суспільства.

Проєктну діяльність молоді в ІГС розглянуто через реалізацію проєктної роботи як форми роботи з молоддю з використанням методів підготовки проєктів та конкурсів проєктів для молоді. Громадсько-політичну діяльність ІГС спрямовано на формування базових компетентностей у громадській і політичній сферах громадської та політичної діяльності, серед основних форм цього напрямку виокремлено форуми, семінари. Волонтерсько-благодійну діяльність ІГС у напрямі роботи з молоддю забезпечено у формі соціальної опіки й захисту, соціального супроводу молоді, допомоги особам з обмеженими можливостями, волонтерства. Освітньо-наукову діяльність ІГС визначено через такі форми: майстерні, тренінги, семінари, онлайн-ігри. Дозвілєву діяльність віднесено до одного з напрямів діяльності ІГС на шляху формування соціальної активності через запровадження культурних програм для молоді, проведення воркшопів, майстер-класів тощо. Молодіжна політика передбачає запровадження адвокаційних кампаній як форм роботи та застосування таких методів, як круглі столи, зустрічі, дискусії, дебати.

Виявлено, що створення сприятливого середовища для формування соціальної активності молоді в ІГС є основним завданням виділеного *середовищного компонента*. Логікою цього компонента зумовлено забезпечення відповідного ресурсного оснащення громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів або доступ до них. Серед необхідного устаткування виділено: матеріально-технічну базу (приміщення з необхідними мебельним, комп'ютерним оснащенням, засобами інтернет-зв'язку тощо), інфраструктуру (коворкінги, відкриті майданчики, центри тощо для діяльності ІГС), методичну

літературу (основна науково-методична література щодо соціально-педагогічної роботи з молоддю, організації роботи інститутів тощо), дидактичні матеріали (роздаткові матеріали, настільні ігри тощо).

Важливим аспектом реалізації середовищного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства визначено встановлення взаємодії між інститутами громадянського суспільства: співпраця громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів між собою в процесі соціально-педагогічної роботи з молоддю; організація спільних заходів і проєктів, конструктивний діалог ІГС і в межах певного регіону, і на міжнародному просторі (нагадаємо, що наше дослідження запроваджується на регіональному рівні); взаємодія з освітнім, соціальним середовищем (співпраця ІГС із закладами середньої, професійної, вищої освіти, соціальними службами, органами місцевого самоврядування, обласними адміністраціями, засобами масової інформації, державними установами тощо на шляху організації визначених напрямів діяльності ІГС, соціально-педагогічної роботи з молоддю).

Обґрунтовані компоненти системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства забезпечили її упровадження в діяльність громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів.

У четвертому розділі – „**Експериментальне дослідження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства**” – визначено критерії, показники соціальної активності молоді та рівні її сформованості; описано перебіг і результати експериментальної роботи з упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та проаналізовано ефективність проведеної експериментальної роботи.

Відповідно до структурно-компонентного складу соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний) розроблено низку критеріїв та показників для дослідження її сформованості в інститутах громадянського суспільства. Це дозволило, використовуючи діагностичний інструментарій, визначити рівень сформованості соціальної активності молоді як сукупність певних ознак, що відображають закономірності процесі розвитку соціальної активності. До критеріїв соціальної активності молоді віднесено: *критерій суспільної спрямованості*, що відображає інтерес молоді до громадської, соціальної діяльності, політичних процесів, усвідомлення можливості самореалізації в громадській діяльності; *критерій громадсько-політичної обізнаності*, що визначає рівень знань щодо громадсько-політичного устрою, структури та функцій громадських об'єднань, можливостей для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах; *критерій соціальної компетентності*, що показує рівень сформованості та практичного застосування комунікативних та організаційних умінь і навичок, спроможність самостійно організовувати різні заходи та досягати результатів; *критерій самооцінки*, що дозволяє виявити здатність до самоаналізу, аналізу та оцінки громадської, суспільної діяльності.

Відповідно до критеріїв та показників соціальної активності молоді схарактеризовано чотири рівні її сформованості:

низький рівень: відсутність інтересу до громадської діяльності, високий ступінь залежності, конформності, несамостійності; прояв прагнення до суперництва, низький вияв спрямованості на досягнення мети; недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських об'єднань; невикористання можливостей громадської діяльності для саморозвитку; недостатній рівень умінь і навичок самоорганізації, планування своєї роботи; складність у спілкуванні з іншими; низький рівень комунікативно-соціальної компетентності; низький рівень здатності до аналізу та самоаналізу; занижена самооцінка, недооцінка власних сил;

середній рівень: ситуативна зацікавленість громадською діяльністю; спрямованість до незалежності, самостійності в діях, що зумовлена ситуаціями; ситуативний прояв досягнення мети та соціального престижу; базові знання про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських організацій, молодіжних рад і центрів; визнання необхідності розвиватися в громадському просторі; нестійка спрямованість на участь у громадському житті; уміння планувати свою роботу, проте недостатність навичок організації та контролю; складнощі в підтримці сталих міжособистісних взаємин; завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності та результати громадської діяльності, порівняння себе з іншими;

достатній рівень: участь у громадських заходах; відносна самостійність у прийнятті рішень; помірний прояв досягнення мети та соціального престижу; знання основних засад громадсько-політичного устрою та можливостей, структури громадських об'єднань, молодіжних рад і центрів, їхньої діяльності; ситуативне використання можливостей громадського сектору для саморозвитку; часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність; достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та комунікативно-соціальної компетентності; достатній рівень самооцінки; достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; помірний ступінь рівня самореалізації в громадській діяльності;

високий рівень: систематична участь в організації громадських заходів; незалежність у своїх діях, прагнення керуватися особистісними цілями та принципами; високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети; поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства; стійкий інтерес до саморозвитку, гнучкість, високий рівень саморегуляції; високий рівень навичок самоорганізації, планування, контролю, установаження міжособистісних взаємин; адекватний рівень самооцінки, комунікативно-соціальної компетентності; високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; високий ступінь рівня самореалізації в громадській діяльності.

На *констатувальному етапі дослідження* визначено початковий стан сформованості соціальної активності молоді відповідно до окреслених критеріїв та показників із використанням таких методів: анкетування, тестування, інтерв'ю, бесіда, метод самооцінки, спостереження та діагностичних методик (анкета

громадянської та соціальної активності, самоактуалізаційний тест; методика „МАС” (М. Кубишкіна); анкета оцінки обізнаності молоді щодо громадських об’єднань та їхньої діяльності; стандартизований питальник „Стиль саморегуляції поведінки”; методики діагностики міжособистісних стосунків Лірі; методика комунікативної соціальної компетентності; методика стимулювання особистісної активності в заданій ситуації; методика діагностики рефлексивності А. Карпова; методика визначення самооцінки особистості).

Експериментальною базою дослідження визначено інститути громадянського суспільства Донецької області: *громадські організації*: „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ), „Слов’янський культурний центр «Задзеркалля»” (м. Слов’янськ), „Твій формат” (с. Олексієво-Дружківка), „Майстерня ідей”, (м. Покровськ), „Заходи” (м. Маріуполь); *молодіжні центри*: „Платформа ініціатив «Теплиця»” (м. Слов’янськ), структурний підрозділ комунального закладу „Центр культури і докілья м. Слов’янська” молодіжного центру „Арт простір «Хелпі Хаб»”, „Платформа ініціатив «Халва Хаб»” (м. Дружківка), Комунальний заклад „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр” (м. Краматорськ), „Рух” (м. Мирноград); *молодіжні ради* при виконавчому комітеті Слов’янської та Бахмутської міських рад; *благодійний фонд*: Представництво „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні, а також ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, Управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької обласної державної адміністрації.

Під час експериментального дослідження виділено вибірккову сукупність молоді віком від 14 до 35 років у кількості 626 осіб (здобувачі середньої освіти – 113 осіб, здобувачі професійно-технічної освіти – 57 осіб, здобувачі вищої освіти – 312 осіб, соціальні працівники – 38 осіб, працююча молодь – 106 осіб). З яких 300 осіб склали експериментальну групу, а 326 – контрольну. Отримані в ході констатувального експерименту дані щодо рівня сформованості соціальної активності молоді в ЕГ і КГ підтверджені статистичним аналізом і свідчать про превалювання низького та середнього рівнів у респондентів ЕГ і КГ на момент початку формувального експерименту.

Формувальний етап експерименту поділено на кілька етапів, кожен із яких мав умовний характер і власне смислове значення: інформаційний (інформування молоді про діяльність ІГС); набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проектах ІГС; просвітницький (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проекти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); діяльнісний (виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проектної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проектів, що вирішують локальні проблеми громади). Протягом формувального експерименту розроблено, скоординовано та реалізовано авторкою низку проектів на базі громадської організації „Молодь Сходу України” за підтримки міжнародних партнерів, громадських організацій, грантових програм.

На першому, *інформаційному, етапі формувального експерименту* акцентовано увагу на проведенні широкої інформаційної кампанії щодо діяльності громадських організацій у різних регіонах на локальному, регіональному, національному рівнях, популяризації діяльності молодіжних центрів у Донецькому регіоні, залученні молоді до волонтерської діяльності, зокрема допомога соціально вразливим групам населення, а також поширення базових знань про громадський та політичний устрій країни.

Налагодження взаємодії з громадськими організаціями Донецької області, обговорення проблем молоді в суспільному житті відбувалось під час проведення круглого столу на тему „Особливості діяльності громадських організацій в Україні” за участю громадських організацій міста та представників органів влади. Формуванню суспільної спрямованості діяльності молоді сприяло запровадження традиції вітати вихованців дитячих будинків із Днем Святого Миколая. Проект „Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку” залучив молодь до волонтерської діяльності в роботі з дітьми з порушеннями зору, вадами інтелектуального розвитку. Продовжуючи залучення молоді експериментальної групи до волонтерської діяльності, реалізовано урбаністичний міський проєкт „Слов’янськ – щасливе місто”, який згуртував молодь під час створення артоб’єкта, що прикрашає бульвар Пасова м. Слов’янська. Реалізація регіонального проєкту „Спортивна родина” сприяла формуванню здорового способу життя дітей, молоді та дорослих міста, організації активного спортивного сімейного відпочинку з урахуванням необхідності формування сімейних цінностей як частини загальнолюдських цінностей.

Формуванню обізнаності щодо структури та діяльності громадських об’єднань, базових знань про політичну систему, громадський устрій, можливості молодіжної політики, діяльність громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад та благодійних фондів сприяло проведення низки зустрічей молоді з представниками департаментів Донецької облдержадміністрації; дискусія на тему: „Формування духовних інтересів молоді України”, круглий стіл „Попкультура. Івент менеджмент. Громадська активність” із сербськими активістами організації ЕХІТ, тренінг для молоді та волонтерів на тему: „Розвиток молодіжного самоврядування в закладах вищої освіти Донецької області в контексті демократичних перетворень”; обговорення законопроєкту „Про молодь” тощо.

Із метою залучення молоді до суспільно корисної діяльності, формування ціннісних орієнтацій, а також розвитку вмінь будувати міжособистісні взаємини реалізовано проєкт „Зона сімейного відпочинку”, що отримав грант від міжнародного фонду ЮНІСЕФ у межах конкурсу для молоді „Зростаємо разом!” У межах проєкту було залучено молодь до соціальної акції з прибирання території лісопосадки в м. Слов’янську разом із мешканцями найближчих будинків, а також облаштування вільного простору для сімейного відпочинку: установлено дитячий майданчик, лавки та смітники. Також під час відкриття зони відпочинку проведено акцію з метою опитування дітей, молоді, мешканців району щодо покращення умов відпочинку в цій зеленій зоні міста.

На другому, *просвітницькому, етапі формувального експерименту* впроваджувалася низка проєктів і заходів щодо формування основних уявлень

молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти інститутів громадянського суспільства; засвоєння знань і набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті.

Проведення регіонального етапу міжнародної програми „Студентська республіка” на тему „Позитивні сценарії модернізації Донеччини: роль громад і молоді” сприяло формуванню знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства. Протягом трьох днів близько 80 здобувачів із різних закладів вищої освіти Донецької області обговорювали важливі проблеми регіону та розробляли власні шляхи їх вирішення. Поглиблення знань щодо політичного устрою країни відбувалось через об’єднання в молодіжні партії за спільними інтересами, моделювання справжнього передвиборчого процесу, агітацію інших учасників, проведення таємного голосування та вибори мера Студентської республіки, що сформував команду, з якою продовжував лобіювати інтереси молоді перед адміністрацією області після завершення проєкту.

Розуміючи важливість заохочення молоді до наукової, освітньої, громадсько-політичної діяльності на шляху формування стійкої мотивації до суспільної активності, а також із нагоди відзначення Міжнародного дня студента проведено регіональний захід „Кращий студент Донеччини” в рамках Всеукраїнського конкурсу „Кращий студент України”, під час якого були відзначені кращі здобувачі вищої освіти, які мають здобутки в науковій, громадській, соціальній, спортивній діяльності.

Для засвоєння знань і набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності інститутів громадянського суспільства, навичок проєктної діяльності молоді протягом двох років реалізовано проєкт „Громадянська просвіта молоді на сході України” за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні. Метою проєкту стало проведення серії навчальних заходів для молоді Донецької та Луганської областей щодо засобів реалізації громадської молодіжної активності, навичок проєктної діяльності, взаємодії з владою під час громадської діяльності, учасники яких мали можливість узяти участь у конкурсі проєктів на отримання мінігрантів.

Дводенні тренінги під час реалізації названого проєкту щодо формування соціальної активності молоді, написання та підготовки соціальних проєктів сприяли оволодінню знань з основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи. Серед понад 200 учасників проєкту „Громадянська просвіта молоді на сході України” за два роки реалізації проєктів майже половина подали свої проєкти на конкурс мінігрантів. Відзначено, що цей елемент проєкту став важливим кроком на шляху формування соціальної активності молоді на просвітницькому та діяльнісному етапах реалізації системи формування соціальної активності молоді в ІГС, оскільки отримані теоретичні знання з підготовки проєктів молоді мала можливість імплементувати у власно розроблених проєктах.

Протягом реалізації просвітницького етапу системи формування соціальної активності молоді в ІГС та з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності (показників громадсько-політичної грамотності, обізнаності щодо структури та діяльності громадських об’єднань, використання можливостей

громадської діяльності як інструментів саморозвитку) молодь було залучено до низки зустрічей, дебатів, диспутів.

Активізація громадсько-політичної обізнаності молоді продовжувалася під час участі в проєкті „Студентська республіка на Донеччині” на тему: „Освіта – ключовий напрям нової індустріалізації Донеччини”. У межах проєкту проведено пізнавальну гру, презентацію напрацювань учасників, вибори студентського мера, презентацію партій. А також серед засобів неформальної освіти застосовано тренінги й воркшопи на теми: „Принципи та методи неформальної освіти”, „Політичні партії та місцеве самоврядування”, „Тенденції реформування вищої освіти”. Традиційно відбулися об’єднання в молодіжні партії, передвиборча агітація й чесні, прозорі вибори студентського мера та депутатів. Усе це супроводжувалося проведенням субфестивалів: квест, кіберспорт, фотоконкурс „Спалах емоцій”, караоке та ін.

Продовжуючи реалізацію системи формування соціальної активності молоді в ІГС, на просвітницькому етапі реалізовано проєкт „Майстерня активної молоді: Схід та Захід разом” разом із громадською організацією „Центр Експертизи Політики” за підтримки Відділу преси, культури та освіти Посольства США в Україні. Проєкт передбачав проведення чотириденних тематичних тренінгів, а також майстер-класів і воркшопів у Донецькій, Київській та Закарпатській областях з актуальних питань: електронного врядування, відкритих баз даних, децентралізації освітньої та медичної галузей, правоохоронних органів, об’єднання територіальних громад із представленням кращих практик України, участі молоді в процесах прийняття рішень та в суспільному житті, освітніх та проєктних можливостей для молоді, проєктного менеджменту та інших актуальних для молодих активістів питань. Навчання поєднувалося з практичною роботою, зокрема в ігровій формі, з метою закріплення отриманого матеріалу та можливості практичного втілення отриманих знань.

На *діяльнісному етапі формувального експерименту* передбачено виокремлення, організацію та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійну реалізацію проєктів, що вирішують локальні проблеми громади.

Під час реалізації цього етапу здійснено два проєкти з облаштування місць вільного відпочинку для молоді: коворкінг „Вільний простір” у гуртожитку та креативний простір „Intent” у навчальному корпусі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”. Відзначено, що ініціаторами та реалізаторами цих проєктів були здобувачі та молоді викладачі університету, які залучили іншу молодь на волонтерських засадах до облаштування вільного студентського простору.

У межах проєкту „Громадянська просвіта молоді на сході України” проведено конкурс мінігрантів молодіжних ініціатив щодо вирішення локальних проблем громади. Це сприяло набуттю досвіду проєктної діяльності, співпраці з громадськими організаціями, молодіжними центрами, молодіжними радами, благодійними фондами та органами місцевого самоврядування, що сприяло формуванню критеріїв соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді. Проєкти, що реалізувала молодь, отримали менторську

підтримку під час розробки, планування, реалізації фінансової та програмної звітності: „Інста-пікніки” (м. Покровськ) – івент з метою привернення уваги громадськості до створення публічного простору власними силами; „Фестиваль миру” (Черкаська ОТГ) – фестиваль для дітей та молоді для розвитку в молодіжному середовищі почуття довіри й поваги, взаємного співробітництва з молоддю та розширення світогляду молодого покоління; „ЛЕМКО-центр запрошує” (Званівська об’єднана територіальна громада Донецької області) – організація позашкільної освіти для дітей та молоді Званівської громади шляхом проведення „Наукового пікніка” в молодіжному центрі; „Діалог за мир” (м. Краматорськ) – форум-театр та семінар-майстерня „Креативне написання постерів за методикою Loesje”; „Відкриття молодіжного центру «Новосхід»” (м. Новогродівка) – залучення молоді до активної громадської діяльності м. Новогродівка шляхом відкриття та популяризації ініціативного простору молодіжного центру, розвитку неформальної освіти, що сприяють самореалізації молоді; Регіональний дебатний турнір у Донецькій області на тему „Корупція” (м. Слов’янськ) – ознайомлення молоді Донецького регіону з причинами та наслідками корупційної діяльності шляхом проведення регіонального дебатного турніру; „Знай! Сортуй! Зберігай!” (Черкаська ОТГ) – підвищення рівня поінформованості мешканців Черкаської ОТГ з питань необхідності сортування сміття та використання екопродукції шляхом проведення агітаційно-інформаційної діяльності; Історично-пізнавальний фестиваль „Івано-Дар’ївський розпис” (Званівська ОТГ) – історично-пізнавальний фестиваль та квест „Івано-Дар’ївський розпис”; „Урбаністичні практики” (м. Дружківка) – інформування молоді про урбаністику, засоби її застосовування для змін у своєму місті; „Інста здоровий спосіб життя” (м. Добропілля) – підвищення культури спілкування в соціальних мережах, інтересу до правильного харчування, профілактика булінгу шляхом проведення тренінгів серед старших школярів.

Зазначимо, що позитивним чинником реалізації проєкту стала подальша самостійна проєктна діяльність понад 100 молодих осіб у містах, громадах та селищах і при громадських організаціях, і через молодіжні ініціативні групи. Проаналізовано діяльність учасників експериментальної групи, що дало можливість показати їхню сталу участь у громадській діяльності, ініціативу створення власних громадських організацій, активну участь у започаткуванні роботи молодіжних рад, волонтерську підтримку благодійних фондів та молодіжних центрів.

Формуванню готовності досягати результатів дій, розвитку рівня сформованості самоорганізації сприяло проведення воркшопу „Слов’янськ дружній до молоді” спільно з ГО „Центром громадянських ініціатив «ДОНБАС»”, „Київський діалог” і „Молодіжні ініціативи Закарпаття”. Під час заходу 30 молодих зацікавлених учасників мали можливість не лише поглибити свої знання щодо планування молодіжних проєктів, пошуку бенефіціарів, партнерів, зацікавлених сторін, але й виробити пропозиції до органу міського самоврядування щодо реалізації молодіжних ініціатив.

Продовжуючи реалізацію системи формування соціальної активності молоді, на діяльнісному етапі модернізовано проєкт „Громадянська просвіта молоді на Сході України”. Метою проєкту стало формування соціально відповідального мислення молоді східного регіону України шляхом проведення для не менше 90 осіб

трьох регіональних форумів. I Регіональний Форум був на тему „Розвиток регіону за участю молоді” (м. Слов’янськ, 2019 р.), під час якого експерти проводили лекторії та воркшопи з питань інструментів комунікації в громаді, моделей участі молоді в процесах розвитку громад, стратегічного бачення в молодіжній політиці; вироблення пропозицій до Стратегій молодіжної політики в Донецькій області та Програми соціально-економічного розвитку міста Слов’янська. II Регіональний Форум присвячений темі „Можливості для молоді” (м. Святогірськ, 2019 р.), під час якого експерти провели навчання щодо програм підтримки молоді в Україні та світі, європейського досвіду молодіжної активності, стажування та волонтерства. III Регіональний Форум „Молодь та громадські об’єднання” (м. Краматорськ, 2019 р.) було спрямовано на проведення лекторіїв та воркшопів з питань діяльності та можливостей молодіжних громадських організацій, центрів, молодіжних рад, їхньої комунікації, планування молодіжних адвокаційних кампаній.

Розвитку молодіжної політики в Донецькому регіоні за участю ІГС сприяло проведення адвокаційної інформаційної кампанії „#МолодьЗамовляєЗміни” у партнерстві з UNICEF Ukraine та за фінансової підтримки Європейського Союзу. Інформаційна кампанія складалася з кількох етапів та проходила й на теренах інтернет-простору, і під час фізичних зустрічей та обговорень. Проведення онлайн-опитування дозволило охопити близько 500 молодих осіб Донецької області та сформуванню загальної рамкової проблематики молодіжної політики регіону. Під час обговорення з молоддю здійснено більш глибокий та детальний аналіз наявного стану речей у молодіжній сфері області, це також дозволило виробити конкретні рекомендації щодо Стратегії молодіжної політики Донеччини.

Останнім проектом формувального експерименту на діяльнісному етапі був проект „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону”, організований громадською організацією „Молодь Сходу України” за підтримки Програми „U-LEAD з Європою” з метою формування змістовно-когнітивного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді. Цілі проекту: підвищення рівня участі молоді Донецької області в розвитку молодіжної політики регіону шляхом проведення трьох дводенних тренінгів „Влада і молодіжна громада”, стажування в департаментах Донецької облдержадміністрації, підготовка учасниками проектів регіонального розвитку та їх презентації під час круглого столу з представниками органів міського та обласного самоврядування.

Для створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства проаналізовано статuti громадських організацій та благодійних фондів, положення молодіжних центрів і молодіжних рад; розроблено та внесено пропозиції щодо роботи з молоддю (систематичний моніторинг проблем молоді, поетапне залучення молоді до планування, розробки, реалізації та оцінки заходів); напрацьовано та рекомендовано пропозиції до спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів (проведення систематичних зустрічей із представниками влади різного рівня; на основі аналізу моніторингу проблем молоді спільне вироблення шляхів їх вирішення; залучення як консультантів представників громадських організацій, благодійних фондів до складу молодіжних рад; залучення

до складу молодіжних рад представників молодіжних громадських організацій, молодіжних центрів); напрацьовані та рекомендовані пропозиції щодо вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС (створення робочої групи з числа громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів із залученням молоді, яка як незалежний аудит систематично перевіряє діяльність ІГС).

Представлені проекти та заходи з реалізації системи формування соціальної активності молоді дібрано відповідно до напрямів діяльності ІГС (проектна, громадсько-політична діяльність, освітньо-наукова, волонтерсько-благодійна, дозвілєва діяльність, молодіжна політика). При цьому використано різноманітні форми роботи з молоддю: проектна робота, форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії, соціальний супровід, майстерні, тренінги, семінари, електронні ресурси, адвокаційні кампанії, а також методи: підготовка проектів, конкурси проектів, пізнавальна гра, цикл Колба, word safe, рольові та ділові ігри, майстер-класи й воркшопи, факультативи, лекторії, круглі столи, зустрічі, дискусійні методи, спільне облаштування місць відпочинку тощо.

Кількісно-якісною інтерпретацією одержаних результатів під час підсумкового зрізу доведено ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Для порівняння розподілів респондентів контрольних та експериментальних груп за рівнями сформованості компонентів соціальної активності молоді використано статистичний λ -критерій Колмогорова-Смирнова. Критерій дозволив зіставити два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони між собою. Знайдено точку, у якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, й оцінити достовірність цієї розбіжності.

Установлено, що емпіричне значення критерію $\lambda_{\text{емп}}=6,605$ перевищує критичне значення 1,63, отже, відмінності між контрольними та експериментальними групами після експерименту значущі на рівні $p<0,01$.

Аналіз результатів розрахунків засвідчив статистично незначущу розбіжність на рівні 0,05 між контрольною та експериментальною групами на початку експерименту за всіма критеріями (емпіричне значення λ Колмогорова-Смирнова відповідно 0,491; 0,129; 0,082; 0,265; 0,242 не перевищує критичне 1,36). Навпаки, порівняння контрольної та експериментальної груп на кінець експерименту дозволило отримати значущі відмінності за всіма критеріями сформованості соціальної активності на рівні 0,01 (емпіричне значення λ Колмогорова-Смирнова відповідно 6,605; 7,481; 7,030; 7,282; 7,079 перевищує критичне 1,63).

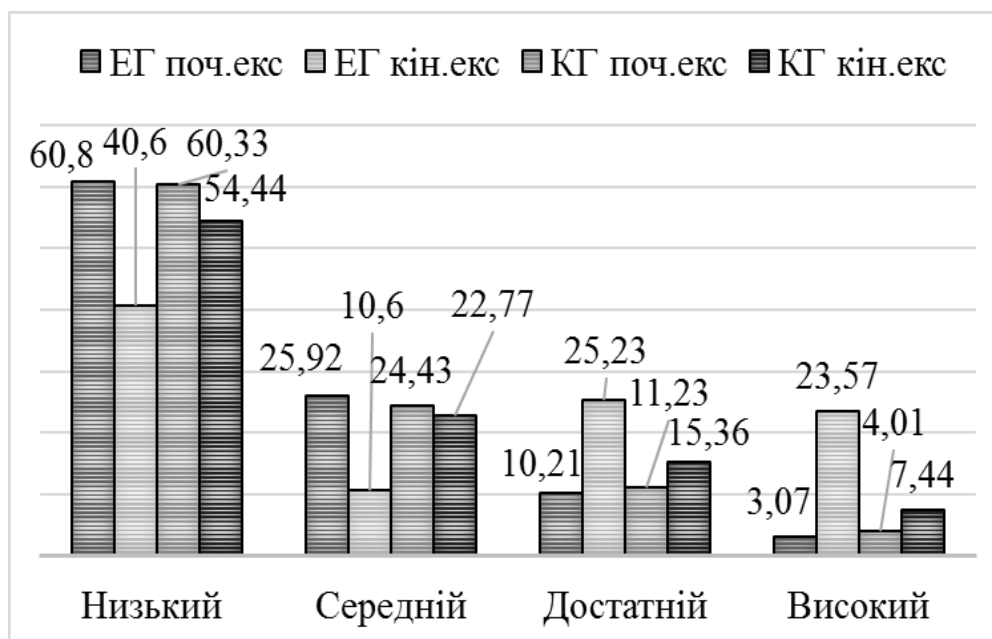
Констатовано, що зміни, які відбулися в експериментальних групах, є не випадковими; підвищення рівня соціальної активності молоді експериментальних груп – результат запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС.

Отримавши та проаналізувавши дані за всіма критеріями та показниками, представлено узагальнені результати стану сформованості соціальної активності молоді після формувального експерименту в таблиці 1.

Динаміка рівнів сформованості соціальної активності контрольних та експериментальних груп молоді за узагальненим критерієм

Рівень	До експерименту, %		Після експерименту, %		Різниця, %	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	3,07	4,01	23,57	7,44	20,5	3,43
Достатній	10,21	11,23	11,23	15,36	1,01	4,13
Середній	25,92	24,43	10,6	22,77	-15,32	-1,66
Низький	60,8	60,33	40,6	54,44	-20,2	-5,89

Аналіз узагальнених даних (табл. 1) засвідчив, що низький рівень зменшився на 20,2% в ЕГ і 5,89% в КГ; середній – зменшився на 15,32% в ЕГ і на 1,66% в КГ; достатній – збільшився на 1,01% в ЕГ і на 4,13% в КГ; високий – збільшився на 20,5% в ЕГ і на 3,43% в КГ. Наочно ці зміни представлено на рис. 2.

Рис. 2. Рівні стану сформованості соціальної активності молоді контрольної та експериментальної груп на початку та після експериментальної роботи, у %

Доведено, що отримані результати констатувального експерименту продемонстрували приблизно однаковий рівень соціальної активності молоді в експериментальній та контрольній групах, тоді як після проведення формувального експерименту рівень соціальної активності молоді ЕГ за всіма показниками та за комплексним критерієм значно збільшився. Засвідчено, що розроблена система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і рада, благодійних фондах) є результативною, а етапність її впровадження – оптимальною для молоді.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та наукове розв'язання проблеми формування соціальної активності молоді, що полягає в обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Результати проведеного теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети та розв'язання поставлених завдань:

1. Визначено підходи до розуміння молоді як соціально-демографічної групи, що характеризується не лише віковими ознаками, але й особливим місцем у структурі суспільства. Уточнено сутність понять „соціалізація”, „соціальне виховання”, „соціальна діяльність”, „соціальне середовище”. Представлено *соціальну активність* як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

2. З'ясовано структурно-компонентний склад соціальної активності молоді, що визначається як інтегрована особистісна діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства й особистісних ціннісних орієнтацій: *мотиваційно-ціннісний* (інтерес до громадської діяльності, соціально важливих проєктів, політичних процесів та реформ, волонтерства), *змістовно-когнітивний* (знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді, особливостей функціонування ІГС та державних органів, напрями діяльності ІГС), *соціально-діяльнісний* (уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлені сторони; налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження), *рефлексивно-оцінний* (оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди, аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності; самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності ІГС).

3. Схарактеризовано інститути громадянського суспільства: *громадські організації* допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді, організовують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності; *молодіжні ради* допомагають залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* створюють додатне середовище для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

4. Обґрунтовано структуру формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що передбачає застосування низки форм і методів соціально-педагогічної роботи в певних інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і радах, благодійних фондах). Вони відповідають напрямам діяльності: проєктна діяльність (участь у

молодіжних проєктах, грантових програмах, самостійна реалізація соціально значущих проєктів, фандрайзингова діяльність); громадсько-політична діяльність (участь молоді у виборах місцевого та державного рівнів, організація адвокаційних кампаній, подання та підписання електронних петицій, зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками); освітньо-наукова діяльність (участь у тренінгах, семінарах, форумах, освітніх кампаніях; волонтерсько-благодійна діяльність (залучення молоді до проведення та організації соціальних акцій, благодійних компаній, допомога соціально не захищеним верствам населення, волонтерської практики); дозвіллева діяльність (участь молоді у воркшопах, розважальних програмах і вечорах, розмовних клубах тощо); молодіжна політика громадських організацій, молодіжних центрів і рад (участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні, консультації з державними органами влади, співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді).

5. Розкрито концептуальні засади системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: соціальна активність постає як інтегрована особистісна діяльність, що цілеспрямовано та систематично формується в процесі ефективно організованої роботи інститутів громадянського суспільства; процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів; процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як система, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком; при організації діяльності ІГС слід урахувувати вікові індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем; зміст системи формування соціальної активності молоді в ІГС має бути наповнений з урахуванням особливостей діяльності ІГС і тенденцій молодіжного середовища.

6. Розроблено та обґрунтовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що містить: *цільовий* (мета, завдання, принципи, результат); *суб'єкт-об'єктний* (характеристика суб'єктів і об'єктів); *змістовно-процесуальний* (форми і методи соціально-педагогічної роботи з молоддю); *середовищний* (ресурсне забезпечення, взаємодія інститутів громадянського суспільства) *компоненти*.

7. Визначено критерії та показники соціальної активності молоді: *критерій суспільної спрямованості* (відображає інтерес молоді до громадської, соціальної діяльності, політичних процесів, усвідомлення можливості самореалізації в громадській діяльності); *критерій громадсько-політичної обізнаності* (визначає рівень знань щодо громадсько-політичного устрою, структури та функцій громадських об'єднань, можливостей для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах); *критерій соціальної компетентності* (показує рівень сформованості та практичного застосування комунікативних та організаційних умінь і навичок, спроможність самостійно організувати різні заходи та досягати результатів); *критерій самооцінки* (дозволяє виявити здатність до самоаналізу, аналізу та оцінки громадської, суспільної діяльності).

8. Експериментально перевірено ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства за етапами:

інформаційним (інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проектах ІГС); *просвітницьким* (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проекти ІГС; засвоєння знань і набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); *діяльним* (виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проектної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проектів, що вирішують локальні проблеми громади).

Наведено кількісний та якісний аналіз результатів діагностики експериментальної та контрольної груп до та після проведення формувального експерименту. Продемонстровано стійке зростання рівня сформованості соціальної активності молоді в експериментальній групі, що підтверджує ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Репрезентативність експериментальної роботи підтверджено комплексністю запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС (етапністю її реалізації, відповідністю технології, досягнення поставлених результатів), раціональністю вибірки респондентів, що представляли основні характеристики молодих осіб, адаптованістю діагностичного інструментарію, що сприяло вимірюваності та стійкості результатів.

Доведено, що проведене дослідження дозволяє на якісно новому рівні вирішувати проблему формування та розвитку соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, але не вирішує всіх аспектів аналізованої проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні теоретико-методологічних засад розвитку соціальної активності молоді в інших інститутах громадянського суспільства (учнівське та студентське самоврядування, спілки роботодавців тощо); розробці електронних освітніх ресурсів, спрямованих на подальший розвиток соціальної активності молоді; дослідженні особливостей формування соціальної активності молоді в закладах середньої, професійно-технічної та вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Моторіна, 2020. 311 с.

Колективні монографії:

2. Stupak O. Social organizations in the system of management of higher educational establishments. *Social and economic change of contemporary society*. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 229-234.

3. Stupak O. The influence of social institutes on the formation of the active civil position. *Youth involvement in civil society development: current state and prospective trends*: Monograph 31. Ed. M. Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 195-201.

Статті в наукових фахових виданнях України:

4. Ступак О., Бондаренко А. Роль студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ. 2016. Випуск LXXV. С. 83-90.

5. Ступак О. Ю. Роль громадських організацій у процесі формування соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць. 2016. Випуск 4. С. 78-84.

6. Ступак О. Ю. Сутність поняття „соціальна активність молоді”. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*: науково-методичний журнал. Серія: Педагогічні науки. 2018. Випуск 1-2 (54-55). С. 164-171. (*Index Copernicus*)

7. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету / за ред. О. І. Безлюдний*. 2019. Випуск 2. С. 127-138. (*Index Copernicus*)

8. Ступак О. Ю. Особливості соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць / гол. ред. проф. Л. Г. Гаврілова. Слов'янськ : ДДПУ, 2019. Випуск 10. С. 223-234.

9. Ступак О. Ю. Концептуальні основи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: збірник наукових праць / заг. ред. С.А. Саяпіної. Слов'янськ: ДДПУ, 2019. Випуск № 5 (97). С. 56-68.

10. Ступак О. Ю. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса. 2019. № 4 (129). С. 33-41. (*Index Copernicus*)

11. Ступак О. Ю. Характеристика компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса. 2019. № 4, 2019/CLXXXI. С. 23-30. (*Index Copernicus*)

12. Ступак О. Ю. Історико-педагогічні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 6 (329), Ч. II. С. 171-192.

13. Ступак О. Ю. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: інформаційний етап. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Педагогіка та психологія: зб. наук. праць / гол. ред. Бігич О. Б. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2019. Випуск 31. С. 148-154. (*Index Copernicus*)

14. Ступак О. Ю. Просвітницький етап системи формування соціальної

активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2020. № 1(34). С. 41-47.

15. Ступак О. Ю. Характеристика критеріїв та рівнів соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць / ДВНЗ «ДДПУ»; гол. ред. проф. Л.Г. Гаврілова. Слов'янськ : ДДПУ. 2019. Випуск 11. С. 168-177.

16. Ступак О. Ю. Технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Витоки педагогічної майстерності: журнал* / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава. 2019. Випуск 24. С. 185-190. (*Index Copernicus*)

17. Ступак О. Ю. Діагностичний інструментарій дослідження рівня соціальної активності молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць* / заг. ред. С.А. Саяпіної. Слов'янськ: ДДПУ. 2019. Випуск № 6 (98). С. 213-227.

18. Ступак О. Ю. Діагностування рівня сформованості соціальної активності молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. 2019. Випуск 2. С. 68-78. (*Index Copernicus*).

19. Ступак О. Ю. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2020. Випуск. 188. С. 144-148. (*Index Copernicus*)

20. Ступак О. Ю. Характеристика соціального становища молоді в Україні. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2020. Випуск 1 (94). С. 223-231. (*Index Copernicus*)

21. Ступак О. Ю. Діяльнісний етап реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал*. – Рівне: РОШПО, 2020. №2 (102). С. 83-87.

Статті в періодичних виданнях зарубіжних країн та виданнях, включених до міжнародних баз даних:

22. Stupak O. Monitoring social activity of youth in eastern Ukraine. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 2020. P. 680-681. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1732255> (Scopus, Web of Science)

23. Stupak O. Educational technologies in training future managers. *Advanced Education*. 15, 2020. P. 97-104. (Web of Science)

24. Stupak O. European experience of youth work. *East European scientist journal*. 2020 № 1 (52), part 8. P. 14-21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Ступак О. Ю., Березка С. В., Шульга Т. В. Молодіжна громада: стан та перспективи. Слов'янськ, 2019. 100 с.

26. Ступак О. Ю. Перспективи соціально-педагогічної роботи з молоддю в громадах. *Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (24 листопада 2017 р., м. Харків)* / за ред. М. П. Васильєвої. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. С. 51-53.

27. Ступак О. Ю. Соціальне середовище формування соціальної активності молоді. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (21 березня 2019 р., м. Харків) / Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2019. С. 21-24.

28. Ступак О. Ю. Міжнародні організації в системі вищої освіти. *Молодіжна наука в Україні: виклики та перспективи: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції* (17 лютого 2017 р., м. Київ) / за заг. ред. Огнев'юка В.О. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2017. С. 56-65.

29. Ступак О. Ю. Інститути громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (11 жовтня 2019 р., Харків). Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2019. С. 99-102.

30. Ступак О. Ю., Чайченко С. О. Основні напрями міжнародного наукового співробітництва Донбаського державного педагогічного університету. *Польсько-українське співробітництво в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, досвід* : збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції (16-18 лютого 2017 р., м. Слов'янськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2017. С. 151-153.

31. Ступак О. Ю. Категоріальні засади соціально-педагогічної роботи з молоддю. *Conference Proceedings of the 6th International Scientific Conference Problems and Prospects of Territories Socio-Economic Development and Administration*. Opole, 2017. P. 156-157.

32. Ступак О. Ю. Інституалізація громадянського суспільства на шляху до співпраці влади та громади. *Синергетична співпраця в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, практика: збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції VI Sympozjum naukowemu “Ukraina-Polska – Wspolpraca synergetyczna”* (12-13 червня 2018 року, м. Святогірськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2018. С. 162-164.

33. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Соціальна робота: минуле, реалії та перспективи: матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти”* (21-22 травня 2019 р. м. Умань) та науково-методичного семінару „Права дітей: від витоків до сьогодення” (29 травня 2019 р., м. Умань) / ред. кол.: Коляда Н. М. та ін. Умань: ВПЦ „Візаві”, 2019. С. 108-111.

34. Ступак О. Ю. Молодіжні ради як механізм формування соціальної активності молоді. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (11 жовтня 2019 р., м. Умань) / ред. кол. : Безлюдний О.І. Умань: ВІЗАВІ, 2019. С. 140-144.

35. Ступак О. Ю. Молодь як соціально-демографічна група в контексті соціальної роботи. *Ольвійський форум – 2020: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (4 червня 2020 р., м. Миколаїв). Миколаїв: Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили, 2020. С. 107-110.

АНОТАЦІЇ

Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, Слов’янськ, 2021.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

У дисертації представлено теоретичні засади вивчення соціальної активності молоді; розглянуто методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; репрезентовано результати експериментального дослідження упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Установлено, що сучасні наукові підходи до визначення соціальної активності ґрунтуються на позиції особистісної змістовності, способу діяльності та орієнтації на середовище. Структуру соціальної активності молоді визначено як єдність мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного, рефлексивно-оцінного компонентів.

Визначено, що процес формування соціальної активності молоді передбачає застосування низки методів соціально-педагогічної роботи з молоддю відповідно до напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства: проєктна, громадсько-політична, освітньо-наукова, волонтерсько-благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика.

Змодельовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства з компонентами: *цільовим* (мета, завдання, принципи, результат); *суб’єкт-об’єктним* (характеристика суб’єктів і об’єктів); *змістовно-процесуальним* (технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає застосування низки форм і методів соціально-педагогічної роботи з молоддю); *середовищним* (ресурсне забезпечення, взаємодія інститутів громадянського суспільства).

Експериментально перевірено ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та проаналізовано її ефективність. Упровадження системи проходило такі етапи: інформаційний, просвітницький, діяльнісний.

Представлено кількісний та якісний аналіз результатів діагностики експериментальної та контрольної групи до та після проведення формувального експерименту, який продемонстрував стійке зростання рівня сформованості

соціальної активності молоді в експериментальній групі, що підтверджує ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Ключові слова: соціальна активність, молодь, соціально-педагогічна робота з молоддю, процес формування соціальної активності молоді, інститути громадянського суспільства, громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди, системний підхід.

Ступак О. Ю. Теория и практика формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – ДВНЗ „Донбасский государственный педагогический университет”, Славянск, 2021.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы социальной активности молодежи в институтах гражданского общества.

В диссертации представлены теоретические основы изучения социальной активности молодежи; рассмотрены методологические подходы к процессу формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества; представлены результаты экспериментального исследования внедрения системы формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества.

Установлено, что современные научные подходы к определению социальной активности основываются на позиции личностной содержательности, способа деятельности и ориентации на среду. Структура социальной активности молодежи определена как единство мотивационно-ценностного, содержательно-когнитивного, социально-деятельностного, рефлексивно-оценочного компонентов.

Определено, что процесс формирования социальной активности молодежи предусматривает применение ряда методов в соответствии с направлениями деятельности определенных институтов гражданского общества: проектной, общественно-политической, образовательно-научной, волонтерско-благотворительной, досуговой деятельности, молодежной политики.

Смоделирована система формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества с компонентами: *целевым* (цель, задачи, принципы, результат) *субъект-объектным* (характеристика субъектов и объектов); *содержательно-процессуальным* (технология формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества предполагает применение ряда форм и методов социально-педагогической работы с молодежью), *средовым* (ресурсное обеспечение, взаимодействие институтов гражданского общества).

Экспериментально проверена эффективность системы формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества и проанализирована ее эффективность. Внедрение системы проходило следующие этапы: информационный, просветительский, деятельностный.

Представлены количественный и качественный анализы результатов диагностики экспериментальной и контрольной группы до и после проведения

формирующего эксперимента, который продемонстрировал устойчивый рост уровня сформированности социальной активности молодежи в экспериментальной группе, что подтверждает эффективность предложенной системы формирования социальной активности молодежи в институтах гражданского общества.

Ключевые слова: социальная активность, молодежь, социально-педагогическая работа с молодежью, процесс формирования социальной активности молодежи, институты гражданского общества, общественные организации, молодежные центры, молодежные советы, благотворительные фонды, системный подход.

Stupak O. Yu. Theory and Practice of Developing Youth Social Activity at Civil Society Institutions. – Qualification scientific work published in manuscript form.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – State Higher Educational Institution „Donbas State Pedagogical University”, Sloviansk, 2021.

In the thesis theoretical foundations of studying youth social activity are presented; methodological approaches to the process of developing youth social activity at civil society institutions are considered; the results of empirical research of implementing the system of developing youth social activity at civil society institutions are represented.

It is defined that modern scientific approaches to determining social activity are based on the position of personal contentment, way of action, and orientation to the environment. In the line of studying the issues of developing youth social activity, the social activity is defined as an integrated personal activity that concerns initiating and implementing socially-oriented actions within their own civil and political awareness, taking into account personal social competence, self-assessment, and modern requirements of the society.

The structure of youth social activity is defined as a unity of motivational and value-based, content-cognitive, social and activity-based, and reflexive-evaluative components.

Based on the methodological approaches to the process of developing youth social activity at civil society institutions, it is defined that the process of developing youth social activity includes the implementation of some methods in accordance with the activity areas of certain civil society institutions: project activities, civil and political activities, volunteer and charitable activities, educational and scientific activities, youth policy, and leisure activities.

The conceptual principles of developing youth social activity at civil social institutions are distinguished; the system-based approach is considered to be the theoretical basis of the research of developing social activity; it is defined that the process of forming and developing youth social activity depends on the level of youth participation in the activities of civil organizations, charitable foundations, youth councils, and youth centers; the technology of developing youth social activity, using of various forms and methods of work with youth at civil society organizations, is presented.

The system of developing youth social activity at civil society institutions is modeled as a holistic process that includes a set of interconnected and interdependent components, which are a purpose, an object, a subject, content, directions, forms, and methods of work with youth at the civil society institutions. The system under the study is represented by five components: *target component* (a purpose, objectives, principles,

result); *subject-objective component* (characteristic of subjects and objects); *content-based component* (directions, the content of activities of civil society institutions); *process- and activity-based component* (a technology of developing youth social activity at civil society institutions implies the implementation of a number of forms, tools, and methods of work with youth); *environmental component* (resource provision, the interaction of civil society institutions).

The criteria and indicators of youth social activity are defined: *the criterion of social orientation* (reflects the youth interest in civil and social activities, political processes, awareness of the opportunities for self-realization while doing civil activities); *the criterion of civil and political awareness* (defines the level of knowledge about the civil and political system, structure and functions of civil associations, opportunities for youth for self-development in professional and civil spheres); *the criterion of social competence* (reveals the level of development and practical use of communicative and organizational skills, and an ability to independently establish different events and achieve the results); *the criterion of self-assessment* (contributes to the skills of self-analysis, analysis, and evaluation of civil and social activities).

The thesis presents the experimental research on implementing the system of developing youth social activity at civil society institutions and analysis of its effectiveness. The system is implemented according to the certain logically conditioned stages: *informational* (informing youth about the activities of civil society institutions; obtaining theoretical foundations of functioning models of civil and political systems; encouraging youth to participate in events and projects of civil society institutions); *educational* (developing basic knowledge of youth about the structure, content, directions, and projects of civil society institutions; acquiring knowledge and enhancing skills and abilities to plan and organize the activities of civil society institutions; systematizing knowledge about the role of youth in building civil society, model of youth participating in civil life); *activity-based* (distinguishing, organizing and enriching the content of youth component at civil society institutions; getting the experience of civil, project, political, and volunteering work at civil society institutions; independent implementation of projects that solves the local community problems).

The quantitative and qualitative analysis of results of diagnosing experimental and control group before and after conducting forming experiment shows the sustainable improvement of the level of the development of youth social activity in the experimental group that proves the effectiveness of the proposed system of developing youth social activity at civil society institutions.

Key words: social activity, youth, social and pedagogical work with youth, process of developing youth social activity, civil society institutions, civil organizations, youth centers; youth councils; charitable foundations; system-based approach.

Підписано до друку 20.01.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 1762.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
